

وظیفه معرفت بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان از دیدگاه قرآن و حدیث

□ سیدانور علوی *

□ رجبعلی افتخاری *

چکیده

تربیت اقتصادی فرزندان نیازمند پیش نیازهایی بوده که یکی از آنها، معرفت بخشی اقتصادی است. چون معرفت بخشی بنیان های فکری و شناختی آدمیان را سامان می بخشد، از این رو در تربیت اقتصادی، معرفت بخشی جایگاه ویژه ای دارد و بدون آن تربیت اقتصادی سامان نمی یابد. به همین دلیل والدین برای تربیت اقتصادی فرزندان وظیفه دارند معرفت لازم اقتصادی را به آنان بیاموزند و یا اگر در توان آنان نباشد زمینه تحصیل فرزندان را فراهم سازند. معرفت بخشی افزون بر ضرورت تربیتی؛ تبیین آن به صورت تکلیف شرعی والدین هم ثمرات به همراه دارد و آنان برای انجام تکلیف به پشتوانه اجرایی احکام شرعی متکی می گردد. از این رو والدین به امید کسب ثواب یا در امان ماندن از عقاب همواره به وظایف خود عمل خواهند کرد و با احساس تکلیف شرعی، والدین با معرفت بخشی فرزندان اقدام خواهند کرد. کلیدواژه ها: قرآن، حدیث، معرفت بخشی، تربیت، اقتصاد، فرزندان.

* دکتری فقه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه س.ا.ع.

** دکتری فقه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه س.ا.ع.

مقدمه

کسب معرفت اقتصادی با تلاش آگاهانه ذهن صورت می‌گیرد که در آن تبیین پدیده‌های مالی و اقتصادی و توضیح واقعیت‌های بازار پولی از طریق شکل‌دهی مفاهیم و فرضیه‌ها را ممکن می‌سازد. از این رو معرفت بخشی در تربیت اقتصادی دارای جایگاه مهم است. معرفت بخشی یا شناخت، کاربردهای گوناگونی در تربیت اقتصادی فرزندان دارد. چه آن را شاخه از علم بدانیم و یا علم را شاخه از معرفت در تربیت اقتصادی نقش مهم دارد. عامترین مفهوم معرفت مساوی با مطلق علم و آگاهی و اطلاع است و گاهی هم معرفت به ادراکات جزئی اختصاص داده می‌شود و زمانی به معنای بازشناسی به کار می‌رود چنان‌که گاهی هم به معنای علم مطابق با واقع و یقینی استعمال می‌گردد. این معانی از معرفت نشانگر آن است که تربیت اقتصادی بر پایه علم و معرفت اقتصادی بنیان گذاشته می‌شود و تربیت اقتصادی بدون آن امکان پذیر نخواهد بود. به همین دلیل معرفت بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان ارزشمند است. هرچند معرفت بخشی و شناخت در انحصار والدین قرار ندارد و از راه‌های گوناگون حاصل می‌گردد. چون معرفت بخشی پایه و اساس بسیاری از شناخت‌هاست و فرزندان که با کمک والدین معرفت و شناخت درست از مسایل اقتصادی را کسب کنند، تحلیل رویدادهای اقتصادی برای آنان آسان می‌شود. والدین با تجربه‌ای که در زندگی و کارکرد اقتصادی دارند لازم است معرفت و باورهای اقتصادی نافع را در اختیار فرزندان قرار دهند و آنان را از آزمون و خطا در عملکرد اقتصادی برهانند. معرفت بخشی چون نظام باورها و شناخت‌های فرزندان را سامان می‌دهد، نقش مهم در تربیت به خصوص تربیت اقتصادی دارد. بدون معرفت تربیت بدون پشتوانه علمی و معرفتی، جاهلانه، سست و بی بنیاد است. این گونه تربیت، صفات مثبت، توانمندی و قدرت به انسان نمی‌دهد. دانش اقتصاد و شناخت از رویدادهای اقتصادی است که با تمرین به صورت صفات، پایدار ظاهر می‌گردد و پس از آن که شناخت‌ها به صورت ملکه و صفات پایدار درآمد و با مهارت‌های اقتصادی همراه گردید، می‌توان گفت که تربیت اقتصادی محقق شده است. از این رو در تربیت اقتصادی مهم است که والدین زمینه آموختن دانش اقتصاد و سپردن مسئولیت‌های اقتصادی را به فرزندان فراهم آورند، تا فرزندان با شناخت

درست از مسایل اقتصادی، با نظارت و پیگیری مستمر والدین، تربیت اقتصادی آنان، واقعی و کارساز باشد.

آیا والدین در تربیت اقتصادی فرزندان وظیفه و تکلیف معرفت‌بخشی دارند یا نه؟ لازم است نخست از خود معرفت شناخت حاصل گردد که معرفت چیست؟ و اهمیت آن در به سرانجام رساندن تربیت به خصوص تربیت اقتصادی فرزندان به چه میزان است؟

۱. واژه‌شناسی

در واژه‌شناسی، واژگان بنیادی موضوع مورد بحث قرار می‌گیرد، تا از یک سو پرده ابهام از روی این گونه مفاهیم برافتد و از دیگر سوی، خوانندگان با دورنمایی موضوع بحث آشنا گردد.

۱-۱. معرفت‌بخشی

معرفت‌بخشی در لغت

ابن فارس معتقد است معرفت ریشه در واژه «عرف» دارد و از ماده «عین و راء و فاء» دو اصل و مصدر، صحیح از آن به دست می‌آید. (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ۴: ۲۸۱)

مصدر نخست «الْعُرْف» است که دلالت بر پیوستگی و پی‌درپی بودن اجزای یک مجموعه و اتصال آن به هم دارد. از این رو به یال اسب هم «عُرْف» گفته می‌شود که موی آن پیوسته و به هم متصل است. وی واژگان چون الْعُرْفَة به معنای زمین هموار و بلندی که در خاک نرم آن گیاه روییده را نیز از همین باب می‌داند؛ به سبب شباهت آن به «دم اسب» به این اصل و مصدر برمی‌گردد. مصدر دوم آن «المعرفة» و «العرفان» است که به معنای سکون، آرامش و طمأنینه است؛ چرا که شخصی که به چیزی شناخت پیدا می‌کند، به آن آرامش می‌یابد و عکس آن، کسی که چیز را انکار می‌کند، دچار اضطراب و بی‌قراری‌اند.

معرفت‌بخشی در اصطلاح

شیخ طوسی علم و معرفت را یک چیز می‌داند «ان المعرفة هی العلم بعینه» (طوسی، ۱۴۰۶: ۱۵۵) وی علم را این‌گونه تعریف می‌کند «هو اعتقاد الشیء علی ما هو به مع سکون النفس». (همان)

برخی از تعریف‌های اصطلاحی ناظر به تعریف علم است و برخی دیگر ناظر به ویژگی‌های خاصی است که در معنای لغوی معرفت بیان شد. با توجه به اشکالات گوناگون در تعریف‌های فلاسفه و متکلمان، در این میان برخی اندیشوران معاصر اعتقاد یافته‌اند که به دلیل روشن بودن معنای «علم و معرفت» از تعریف آن بی‌نیاز بوده و تعریف‌های موجود را از باب توضیح بیشتر و شرح الاسم می‌دانند و معتقدند امکان تعریف حقیقی معرفت وجود ندارد (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۸۷)

۲-۱. تربیت

تربیت در فارسی به «معنای پروردن، آداب و اخلاق را به کسی یاد دادن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن به کار رفته است». (دهخدا، ۱۳۷۲، ۵: ۶۶۰۲) در عربی هم یا از ریشه «ربو» به معنای «رشد، نمو و علو به کار رفته است» (ابن فارس، ۱۴۳۰، ۴۸۳: ۲) یا از ریشه «رب» «حضانت و در دامن خود پروردن» (فراهید، ۱۴۰۹، ۸: ۲۵۷)، تربیت در اصطلاح علوم تربیتی کاربردهای گوناگونی دارد گاهی «واژه تربیت در معانی اعم از آموزش و تعلیم استفاده می‌شود و مقصود از آن پروریدن همه ساحت‌های وجود انسان است؛ اما واژه تربیت گاهی در برابر تعلیم به کار می‌رود که مقصود از آن پرورش جنبه‌های غیرشناختی تربی است» (اعرافی، ۱۳۷۲، ۱۱: ۱۷۰۶۹) شهید مطهری هم تربیت را «پرورش دادن، استعداد‌های درونی و به فعلیت رساندن آن می‌داند» (مطهری، ۱۴۱۹، ۲۲: ۷۱۶)

۳-۱. اقتصاد

اقتصاد «در لغت از ماده قَصَدَ در معناهای خواستن، نیت کردن، در اندیشه کاری بودن و نیز به معنای قناعت‌ورزی و میانه‌روی به کار رفته است» (طریحی، ۱۳۷۵، ۳: ۱۲۷) در اصطلاح اقتصاد دانان، «مطالعه چگونگی استفاده از منابع کمیاب به منظور تولید کالاهای با ارزش و توزیع بین افراد مختلف» (خلیلی، ۱۳۹۳: ۶) ارسطو علم اقتصاد را تدبیر منزل، یعنی مدیریت خانه و زندگی می‌داند. (ارسطو، ۱۳۵۸: ۷/۱).

۴-۱. فرزندان

فرزندان جمع فرزند است، در لغت «به معنای بچه و نسل که زاده شده و مولود است» (دهخدا، ۱۳۷۲، ۱۱: ۱۷۰۶۹) در اصطلاح واژه شناسان، فرزند به صورت یکسان بر پسر و دختر و نیز بر مفرد یا جمع اطلاق می شود. (فراهید، ۱۴۰۹، ۳: ۷۱) همچنین فرزندان کوچک و بزرگ را به صورت همزمان فرا می گیرد.

۲. معرفت بخشی در تولید

معرفت بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان اگر وظیفه ای شرعی والدین باشد، نیازمند ادله ی شرعی است، تا بتوان آن را به شارع نسبت داده و آن را تکلیف شرعی والدین دانست. آیا برای معرفت بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان می تواند مستندات قرآنی و روایی یافت؟

۲-۱. ادله ی قرآنی

بخشی از آیات قرآن به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم، احکام تولید کالا و خدمات را معرفت بخشی می کند. چون یاد دادن و یادگرفتن معرفت و دانش را وظیفه مسلمانان دانسته است (کلینی، ۱۳۸۸، ۱: ۳۰) والدین مسلمان در تربیت اقتصادی فرزندان این وظیفه را دارند که معارف دین را در باره تولید آموزش به فرزندان دهند.

قرآن مشاغل برخی پیامبران را گزارش کرده که افزون بر معرفت بخشی از کارهای اقتصادی آنان؛ احکام فراوان تکلیفی نیز در آن نهفته است و بر لزوم داشتن درآمد حلال دلالت می کند فرقی نمی کند که آدمیان در چه پست و مقامی باشند؛ وقتی پیامبران برای گذران زندگی کارهای تولیدی انجام داده اند، برای مکلفان، کسب معرفت اقتصادی و داشتن کار مولد برای معیشت آبرومندانه یک تکلیف شرعی می گردد. والدین هم وظیفه دارند برای تربیت اقتصادی فرزندان این معارف از دین را به آنان معرفت بخشی کنند.

۱. «وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ» (انبیاء، ۸۰). «ساختن

زره را بخاطر شما به او تعلیم دادیم، تا شما را در جنگها حفظ کند؛ آیا شکرگزار (این نعمت های خدا) هستید؟»

دلالت آیه

این آیه به آموزش ذره سازی حضرت داود توسط خداوند دلالت می‌کند. ذره سازی در زمان‌های پیشین از ابزار دفاع و جنگ بوده است و اکنون نیز صنایعی دفاعی به فراخور زمان رشد کرده و از صنایع مولد و اشتغال‌زا است و بخشی از اقتصاد هر کشوری را تولید ابزار آلات نظامی و دفاعی به خود اختصاص داده است که برای ساخت و تولید جنگ افزارهای دفاعی به صورت پیچیده تر به دانش و معرفت علمی نیاز دارد و از طرفی ذره سازی موضوعیتی برای حکم ندارد و می‌توان از آن الغای خصوصیت نمود و معرفت بخشی را به تمام کارهای تولیدی حلال گسترش داد. والدین مسلمان، وظیفه دارند قرآن را ملاک عمل قرار دهند. در تربیت اقتصادی فرزندان معرفت بخشی در تولید را از این آیه الگو گیرند و بر مبنای این آیه معرفت بخشی و ایجاد شناخت بر والدین مستحب می‌شود.

۲. «هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود، ۶۱) «اوست که شما را از زمین پدید آورد و خواست که آبادش کنید.» امام علی علیه السلام در تفسیر این آیه می‌فرماید: «خداوند آن را اعلام کرد و مردم را به آبادانی امر کرده است، تا این شغل سبب گذران زندگیشان شود؛ به این نحو که از زمین، دانه‌ها و ثمره‌ها و نظیر آنها از اموری که خداوند برای گذران زندگی قرار داده است، بروید.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۹۰: ۷۴).

دلالت آیه

در این آیه، با اشاره به آفرینش زمین و نعمت‌های فراوانی که خداوند در اختیار انسان قرار داده است، آدمیان را به آباد کردن زمین فرمان داده است که نوعی تولید و کار آفرینی هم به شمار می‌رود. چون قرآن می‌گوید عمران و آبادی زمین را به شما سپرده و به کمک دانش زمین را باید آباد ساخت و آدمیان برای عمران و آبادانی مکلف و وظیفه‌مند شده‌اند. امر به آبادانی زمین شامل والدین هم می‌گردد چون آنان هم مکلف و مخاطب این آیه است. از این رو والدین در تربیت اقتصادی به فرزندان وظیفه معرفت بخشی دارند با تربیت فرزندان آگاه، توانمند به عمران و آبادانی زمین کمک کنند، تا در بهره برداری از منابع زمین، به محیط زیست آسیب نرسانند و این کار با تربیت اقتصادی و در پیش گرفتن اقتصاد اسلامی حاجتی - قناعتی امکان پذیر است.

۳. «أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» (واقعہ، ۶۴) «آیا شما آن را می‌رویانید یا ما

می‌رویانیم؟!»

دلالت آیه

این آیه هم بخشی از معارف دین را بیان می‌کند. کسانی که در شغل کشاورزی مشغول تولید اند یا کارآفرین این عرصه‌اند باید از علت العلل آن غافل نباشد و تنها کشاورز در تولید محصول نقش ندارد عوامل بسیاری دست به دست هم داده تا محصول تولید گردد. آموزش این معارف در ایجاد نگرش درست فرزندان به تولید نقش مهم دارد.

۴. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَوْفَ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ» (انفال، ۶۰) «هر توانی که در اختیار دارید، برای مقابله با آنها {دشمنان}، آماده سازید و (همچنین) اسبهای ورزیده (برای میدان نبرد)، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (همچنین) گروه دیگری غیر از اینها را، که شما نمی‌شناسید و خدا آنها را می‌شناسد! و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید، بطور کامل به شما بازگردانده می‌شود و به شما ستم نخواهد شد.»

دلالت آیه

این آیه معرفت بخش، دلالت بر تقویت بنیه دفاعی دارد. چون خطاب در آیه عام است و متوجه تمامی مسلمانان است. کلمه "اعداد" به معنای تهیه کردن چیزی است که انسان به وسیله آن به هدف دیگری می‌رسد و «مَا اسْتَطَعْتُمْ» یعنی هرچه که در توان باشد "مِنْ قُوَّةٍ" هم نکره است افاده عموم می‌کند. عمومیت این آیه فراتر از تولیدات صنایع دفاعی است و شامل تفکر، اندیشه و جهاد تبیین و تراوشات فکری و غیره را برای مقابله با دشمن می‌شود و در ساحت اقتصاد، تولیدات داخلی و خودکفایی هم بخش از تقویت بنیه‌ای دفاعی است چون در این عصر جنگ‌ها به سوی جنگ‌های اقتصادی کشیده شده است.

۲-۲. ادله‌ی روایی

با توجه به اهمیت اطلاع‌رسانی معارف دین و شناساندن تکالیف به مسلمانان، احادیث فراوانی در این باره گردآمده است، «بَابُ فَضْلِ الزَّرَاعَةِ» (کلینی، ۱۳۸۸، ۵: ۲۶۰) تولید محصولات کشاورزی و «استحباب زراعت و درختکاری و حفر چاه و احداث قنات، نهر و آداب آنها» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ۱۰۰: ۶۳) که همه بر کار تولیدی دلالت دارند این احادیث بر علم و دانش مسلمانان می‌افزاید. از طرف دیگر سفارش پیشوایان دین به انجام درست تکالیف، همه نیازمند علم و معرفت‌بخشی است. احادیث از یک طرف بیان‌کننده معارف دین درباره اقتصاد اسلامی از تولید گرفته تا الگوی درست توزیع و مصرف صحیح بوده و آن را به خوبی انعکاس داده است و از سوی دیگر احادیث با تفسیر آیات اقتصادی ادله‌ی فقهی را تشکیل داده و حکم شرعی معرفت‌بخشی را نیز بیان می‌کنند.

۱. «عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَلِيٍّ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ طَلَبُ الْكَسْبِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ۱۷: ۱۰۳) «پس از نماز، کار کردن (و داشتن کسب و کار) فریضه‌ای دیگر است.»

سند حدیث: محمد بن یعقوب الكلینی علی بن ابراهیم عن أبيه عن النوفلي (حسین بن یزید، امامی و ثقه) عن السكوني (غیرامامی و ثقه، (حلی، ۱۴۱۷: ق، ۱۹۹) عن أبي عبد الله عليه السلام ... به خاطر سکونی که غیرامامی و توثیق شده، حدیث موثق است.

دلالت حدیث

این حدیث بر بخشی از معرفت اقتصادی دلالت دارد اول اینکه کسب روزی حلال را فرض می‌داند که تعلیم آن به فرزندان بر والدین نیز فرض است. چون ندانستن این معارف از دین سبب می‌شود فرزندان حلال و حرام الهی را به درستی رعایت نکنند. از این رو معرفت‌بخشی بیشترین نقش را در کسب رزق حلال دارد. نکته دوم کسب روزی حلال، متضمن معرفت و آگاهی از احکام، مقدمات و ملزومات آن است. معارف که دین در اختیار آدمیان می‌گذارد

چگونگی کسب درآمد با جواز شرعی را بیان می‌کند و این معارف احکام زیر شاخه‌های از دانش اقتصاد، مانند تولید، تجارت و غیره را نیز بیان می‌کند که همه‌ی این مقدمات برای معرفت‌بخشی و توانمند شدن در عرصه اقتصاد و نیز یافتن شغل مناسب، ضروری است. نکته سوم حدیث حلال و حرام شرعی را معرفت‌بخشی می‌کند که بر والدین از باب ارشاد جاهل لازم است تا فرزندان را در کسب درآمد حلال یاری کنند، تا آنان گرفتار حرام نشوند. از این رو دلالت حدیث شامل وظایف معرفت‌بخشی والدین در تربیت اقتصادی می‌گردد. نکته چهارم دلالت می‌کنند که کسب درآمد به مردان اختصاص ندارند و زنان هم می‌تواند برای کسب درآمد حلال کارهای مولد انجام دهند.

۲. «...مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَيْفٍ الْأَزْدِيِّ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَدْعُ طَلَبَ الرِّزْقِ مِنْ حِلِّهِ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَى دِينِكَ وَاعْقِلْ رَاحِلَتَكَ وَتَوَكَّلْ.» (مفید، ۱۴۱۴ق: ۱۷۲) «امام صادق علیه السلام فرمود: طلب روزی حلال را فرو مگذار، که روزی حلال تو را در دینداری کمک می‌کند؛ شترت را ببند و بر خدا توکل کن.»

سند حدیث: درسلسله سند أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد الهمدانی المعروف بابن عقدة (ثقه و غیر امامی) به دلیل روایان غیر امامی و توثیق شده حدیث موثق است.

دلالت حدیث

بر اثر معرفت نادرست، برخی از مکلفان، کار و کسب معیشت را با توکل به خدا اشتباه گرفته بودند، مقدر بودن روزی و تضمین شدن آن از سوی خداوند را به معنای در خانه نشستن و انتظار کشیدن برای روزی از جانب خدا، بدون کار و تولید پنداشتند، این حدیث برای تصحیح این گونه اندیشه باطل صادر شده است. چون پیشوایان دین افزون بر داشتن توکل به خداوند، خود برای کسب روزی حلال تلاش کرده‌اند. درست است که خداوند روزی را ضمانت نموده و هم زمان خدا به کار و تلاش نیز فرمان داده است.

پس نباید روزی تضمین شده را بر آنچه خداوند واجب نموده (کار و تولید) ترجیح داد. تضمین روزی از سوی خداوند به تلاش و کوشش خود انسان مشروط شده است. جمله «وَاعْقِلْ رَاحِلَتَكَ وَتَوَكَّلْ» بر کار و توکل به خدا به صورت هم زمان دلالت دارد. این حدیث نشان

می‌دهد که معرفت بخشی درست در تصحیح اندیشه‌ها سودمند است به همین دلیل والدین بر مبنای این حدیث وظیفه معرفت بخشی در تربیت اقتصادی دارند تا برای فرزندان وی اندیشه‌های باطل شکل نگیرد و توکل به خدا را به جای کار و تولید نشانند و همراه با کار و تلاش به خداوند هم توکل کنند.

۳. «... إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ : الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا وَ أَفْضَلُهَا جُزْءًا طَلَبُ الْحَالِ». (صدوق، ۱۳۳۸: ۳۶۷) «عبادت هفتاد جز است که با فضیلت ترین آن در کار برای روزی حلال است.»

سند حدیث: در سلسله سند إسماعیل بن مسلم (ثقه و غیر امامی) است از این رو حدیث موثق است.

و دلالت حدیث

این حدیث مانند دیگر احادیث این باب، معرفت بخش است و نگرش اسلام به اقتصاد و روزی حلال را بیان کرده است. نکته اول، کار اقتصادی برای کسب روزی حلال در عین مادی بودن معنوی و عبادی شمرده شده و اسلام کار اقتصادی را هم‌طراز عبادات می‌داند. دوم اینکه بیشترین سهم از عبادات را کار اقتصادی به خود اختصاص داده است. وقتی اشتغال به کار برای کسب روزی حلال چنین اهمیت و جایگاه بلندی می‌یابد، معرفت بخشی آن و گاهی از این معارف دین نیز در تربیت اقتصادی مهم و حیاتی است. این معارف از دین در جامعه اسلامی همواره مغفول مانده مسلمانان کارهای اقتصادی را عبادت نمی‌دانند که لازم است توسط والدین یا دیگر آموزگاران به فرزندان آموزش داده شود تا فرزندان در فرایند تربیت اقتصادی کسب رزق حلال را عبادت شمارند.

۲-۳. سیره عقلاء

وظیفه معرفت بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان نیز یک فرایند عقلانی بوده و سیره عقلای عالم بر این بوده است که والدین معرفت اقتصادی را در اختیار فرزندان قرار می‌داده‌اند.

از سوی دیگر عقلا بی کاری را برای جامعه مشکل آفرین دانسته و خطر بی کاری و نداشتن درآمد را برای جامعه بحرانزا می دانند. «چون بی کاری مهم ترین علت ناهنجاری و افزایش بزهکاری های اجتماعی است و ارتباط افزایش بی کاری با افزایش نا امنی در جامعه اثبات شده و انکارناپذیر است». (مداح: ۱۳۹۰: ۱۳۷) با کار، اشتغال و درآمد می توان بسیاری از مشکلات اجتماعی را برطرف نمود. کسب دانش و معارف اقتصادی یکی راه حل های مشکل بی کاری است. از این رو وظیفه معرفت بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان مورد تأیید عقلا است. چون این سیره از سوی شارع ردع نشده و آیات و روایات فروان که در این موضوع گردآمده تأیید کننده آن است. چون سیره دلیل لبی است و باید به قدر متیقن آن استناد کرد.

۳. معرفت بخشی در توزیع

توزیع به فرایند رساندن کالا یا خدمات به دست مشتریان برای استفاده یا مصرف است. این فرایند اقتصادی هم نیازمند به دانش و معرفت است. والدین در تربیت اقتصادی فرزندان ناگزیر از آن است به فرزندان راه توزیع کالا و خدمات را بیاموزد تا چرخه ای اقتصاد تکمیل و تربیت اقتصادی فرزندان به درستی انجام گیرد. ادله ی فقهی، هم معرفت دینی را افزایش می دهد و هم حکم فقهی آن را بدست می دهد.

۳-۱. ادله ی قرآنی

برخی از آیات قرآن احکام و فرمان دین اسلام را درباره توزیع کالا و خدمات را معرفت بخشی و می کنند، تا این بخش از اقتصاد هم مطابق نگرش دین اسلام انجام شود. بازرگانان بیشترین نقش را در توزیع کالا و خدمات دارند، از این رو در دین اسلام درباره ای این شغل معارف فراوان پدید آمده است تا توزیع کالا و خدمات به صورت حلال انجام گیرد. والدین وظیفه دارند این معارف را در فرایند تربیت اقتصادی به فرزندان بیاموزند.

۱. «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا» (بقره: ۲۷۵) «خداوند تجارت را حلال و ربا را حرام نموده است.»

دلالت آیه

این آیه بر حلال بودن بیع و تجارت و حرام بودن ربا دلالت می کند. فقیهان بسیار در این

مساله تحقیق نموده اند و بسیاری از معرفت خرید و فروش را از نگرش اسلام بیان کرده اند از دیدگاه شیخ انصاری احل الله البیع به معنای حلال بودن تمام تصرفات در کالای خریداری شده است. (انصاری، ۱۴۱۹ق، ۵: ۱۹) بیع و تجارت از جمله مشاغل است که توزیع کالا و خدمات را بر عهده دارند، چون دو مقوله حلال و حرام در توزیع کالا و خدمات وجود دارد، این آیه مسلمانان را به تجارت حلال سفارش کرده و از ربا در عرصه توزیع برحظر داشته است. برای در امان ماندن از حرام و عمل به حلال در توزیع و تجارت هر توزیع کننده ای نیاز به معرفت بخشی دارد. والدین می توانند فرزندان را به این فرمان خداوند آشنا کنند. از این رو وظیفه مندند معرفت لازم را برای آنان فراهم آورند، تا آنان در توزیع کالا با شناخت کامل از حرام اجتناب ورزند.

۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ» (نساء: ۲۹) «ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به باطل (حرام) نخورید مگر اینکه تجارتي با رضایت شما انجام گیرد.»

دلالت آیه

«إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ»، «استثنای منقطع از قانون کلی تصرف در اموال دیگران است. مگر این که از راه تجارت (تملک با عقد) و آن هم با رضایت دو طرف عقد معامله باشد» (انصاری، ۱۴۱۹ق، ۳: ۳۴۷) بنابراین، این آیه دلالت می کند که تمام مبادلات مالی و انواع تجارت و توزیع کالا و خدمات باید از روی رضایت طرفین و به صورت مشروع انجام گیرد و مشروع بودن داد و ستد، در صورتی است که دستورات اسلام در تجارت رعایت شود. برای رسیدن به توزیع و تجارت سالم و حلال، لازم است مسلمانان نخست تربیت اقتصادی شده باشند و معرفت دینی کسب نموده باشند. این آیه فرمان می دهد که شناخت حلال و حرام در تجارت لازم است و والدین نیز وظیفه دارند از باب امر به امر یا ارشاد جاهل در تربیت اقتصادی، فرزندان را بر مبنای قوانین اسلامی پروراند و معرفت لازم را در مسائل مربوط به معاملات و مبادلات مالی در اختیار فرزندان قرار دهند. فقیهان در توزیع به این آیه استدلال می کنند و احکام تکلیفی توزیع کالا و خدمات را بدست می آورند.

۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده: ۱) «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به

قراردادها وفا کنید.»

دلالت آیه

این آیه بر وفای به عهد دلالت می‌کند و «أَوْفُوا» فعل امر است و این کار بر همه‌ای مکلفان الزام آور است. در توزیع کالا و خدمات قراردادهایی بسته می‌شود. وفای به عهد در توزیع کالا و خدمات مانند هر عقد و پیمانی به استناد این آیه، الزام آور است و خطاب در این آیه عام است. «آمنوا» شامل والدین مسلمان هم می‌شود و این خطاب همه‌ی مکلفان را به وفا کردن به قراردادهای فرا می‌خواند قرار دادهای که در زمینه‌ای توزیع کالا و خدمات منعقد می‌گردد نیز شامل این آیه می‌گردد و دلالت می‌کند که مسلمانان وقتی به کاری اشتغال ورزید باید به تمام قرار دادهای و پیمانهای مشروع پایدار بمانند. درستی انجام این فرمان الهی نیاز به معرفت بخشی دارد، تا مسلمانان از زوایای این وظیفه آگاه نگردند؛ آن را رعایت نخواهند کرد. والدین نیز در تربیت اقتصادی فرزندان وظیفه معرفت بخشی را دارند، تا فرزندان از احکام تکلیفی خود آگاه گردد. اوفوا، فعل امر است و دلالت بر وجوب می‌کند.

۴. «...قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ» (اعراف: ۸۵). «... حقّ پیمانه و وزن را ادا کنید و از اموال مردم چیزی نکاهید؛ و در روی زمین، بعد از آنکه (در پرتو ایمان و دعوت انبیاء) اصلاح شده است، فساد نکنید. این برای شما بهتر است، اگر با ایمان هستید.»

دلالت آیه

این آیه معارف از دین، درباره توزیع و ویژگی‌های آن را در قالب داستان حضرت شعیب علیه السلام بیان می‌کند، معرفت بخشی این آیه نشان می‌دهد که پیغمبر خدا پس از دعوت مردم به یکتاپرستی، به مبارزه با ناهنجاری‌های اجتماعی و اخلاقی و اقتصادی برخاسته است. این آیه به ما می‌گوید که پیغمبر خدا مردمانی را که در توزیع مطابق نگرش دین رفتار نمی‌کردند، کم‌فروشی و تقلّب و تزویر در معامله می‌کردند، نخست آنان را از این کار باز می‌دارد و با معرفت بخشی، راه درست توزیع کالا و خدمات را برای آنان بیان می‌کند، تا مردم حقّ پیمانه و

توزین را ادا کنند و از حقوق مردم و مصرف کننده، چیزی فرو نكاهند. این معارف باید با تربیت اقتصادی فرهنگ سازی شود و والدین با تربیت فرزندان خود به این فرایند کمک می‌رساند.

«فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ» این فراز از آیه به نکته مهم اشاره می‌کند و آن اطلاع رسانی از رعایت حق مصرف کننده است. حق پیمان و وزن را ادا کردن و از حقوق مردم چیزی نکاستن، به معنای رعایت حق مصرف کننده است. در توزیع کالا و خدمات رعایت حقوق مصرف کننده مهم است برای همین خیانت و تقلب در این کار حرام شده است؛ صیانت از حقوق مصرف کننده، پایه‌های اطمینان و اعتماد عمومی را نسبت به نظام توزیع استوار می‌سازد. چون اعتماد مردم به بخش توزیع از بزرگترین پشتوانه‌های اقتصاد است، به همین دلیل، یکی از موضوعات مهم در توزیع که از نگاه حضرت شعیب علیه السلام پوشیده نمانده و آن را برای توزیع درست برای مردم معرفت بخشی نمود. چون حضرت شعیب نخست با نهی کردن از کم فروشی، آنان را به سوی اصلاح چرخه‌ای توزیع فراخوانده است و سپس در نوبت دوم مردم را به ایفاء کیل و وزن امر کرد تا توزیع درست انجام گیرد و از کم دادن حق مردم نهی نمود و به این ترتیب افزون بر عدالت در توزیع رعایت حقوق مصرف کننده هم در دستور دین قرار دارد.

۳-۲. ادله‌ی روایی

دانش‌افزایی از چگونگی توزیع، افزون بر آیات در روایات هم انعکاس یافته است که از آن به معرفت بخشی تعبیر می‌گردد. یکی از اصول مهم را که ادله‌ی روایی در توزیع کالا و خدمات، می‌خواهد معرفت بخشی کند اصل عدالت محوری است.

۱. «وَلْيَكُنِ الْبَيْعُ بَيْعاً سَمِحاً بِمَوَازِينٍ عَدْلٍ» (نهج البلاغه: نامه ۵۳) «امام علی علیه السلام می‌فرماید: باید خرید و فروش، (توزیع کالا و خدمات) به سادگی و با موازین عدالت انجام گیرد» در اقتصاد اسلامی اجرای عدالت که در تمام فعالیت‌های بازرگانی توجّه شده است، به گونه‌ای تأکیدی در سخنان معصومان انعکاس یافته است. از دیدگاه معارف دینی، مقدار سود، باید بر پایه قانون عرضه و تقاضا تعیین گردد و به اندازه‌ای باشد که هزینه‌های کارهای تولید و توزیع

کالا و خدمات، را جبران کند، عادلانه سود بردن، به این است که به هیچ یک از دو طرف داد و ستد، زیان نرسد، این سخن از دیدگاه امام علی (علیه السلام) مورد تأیید است.

۲. «... لَا يَجْحَفُ بِالْفَرِيقَيْنِ مِنَ الْبَائِعِ وَالْمُبْتَاعِ ...» (همان) «امام علی (علیه السلام) فرموده با نرخ هایی که بر فروشنده و خریدار زیانی نرساند»

دلالت حدیث

پیشوایان با تقاضای برخی مردم برای قیمت گذاری کالاها خدمات و تعیین قیمت دستوری بر توزیع کنندگان، همواره مخالفت می ورزیدند، چون قیمت گذاری، را شرایط عرضه و تقاضا در بازار تعیین می کند و برای جلوگیری از زیانمند شدن توزیع کنندگان و مصرف کنندگان نباید به روند عرضه و تقاضا اخلال ایجاد نمود. از این رو، سودگرفتن بیش از اندازه، در اقتصاد اسلامی ناپسند است. برپایه معرفت بخشی دین، سزاوار است خریدار برای زیانمند نشدن، از توزیع کننده تخفیف بخواهد، چون درخواست کاهش قیمت که در میان مردم دنیا رایج است، این مساله در سیره اقتصادی و سخن پیشوایان معصومان نیز یافت می گردد. (ر.ک؛ کلینی، ۱۳۸۸، ۴: ۵۴۶) چون نظام توزیع بر پایه ای سودآوری بنا نهاده شده است و زیانمندان نه پاداش در پیشگاه خداوند دارند و نه کسی از آنان ستایش می کند.

می توان نتیجه گرفت که توزیع کننده مکلف است کالاهای مرغوب و خدمات مطلوب را به مصرف کننده ارائه کنند. رساندن کالاهای مرغوب و با کیفیت افزون بر آثار و برکات که برای توزیع کننده دارد، این کار به گونه ای سبب رضایتمندی مصرف کنندگان شده و اعتماد جامعه به نظام توزیع را به دنبال دارد.

۳. «...إِشْتَرِ الْجَيِّدَ وَ بَعْ الْجَيِّدَ، فَإِنَّ الْجَيِّدَ إِذَا بَعْتَهُ قِيلَ لَهُ: بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ وَ فِيمَنْ بَاعَكَ» (کلینی، ۱۳۸۸، ۵: ۲۰۲) «امام صادق (علیه السلام) می فرماید: [کالاهای] مرغوب بخر و بفروش، هرگاه جنس مرغوب بفروشی گفته می شود خدا به تو و به کسی که به تو فروخته، برکت دهد.»

سند حدیث: محمد بن یعقوب عن محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن یعقوب بن یزید عن عنتر الوشاء عن عاصم بن حمید قال قال لی أبو عبد الله (علیه السلام) - تمامی راویان این حدیث ثقه و امامی اند، حدیث صحیح است.

و دلالت حدیث

این حدیث توزیع کنندگان نیک اندیش را ستایش می‌کند که دلالت بر توزیع کالای مرغوب و با کیفیت دارد و این کار خدا پسندانه بر دوش توزیع کنندگان است. رساند کالای با کیفیت و با دوام افزون بر اینکه خدمت به خلق خدا شمرده می‌شود؛ رعایت حقوق مصرف‌کننده را هم تأمین می‌کند. بیان شد که توزیع کالای مرغوب سبب جلب اعتماد مصرف‌کننده نیز می‌گردد که اعتماد در اقتصاد بسیار مهم و ارزشمند است. هرچند که مقصود از توزیع کالای مرغوب به معنای کالاهای گرانبیاض و پر زرق و برق نیست، این معارف در تربیت اقتصادی فرزندان باید آموزش داده شود.

از طرفی هرکاری که سبب آسیب رساندن به معیشت مردم گردد از نگاه اسلام حرام است و این معارف لازم است در جامعه اسلامی و مخصوصاً در بخش توزیع نهادینه و فرهنگ‌سازی شود. والدین هم در تربیت اقتصادی فرزندان این معارف را به آنان یاد دهند تا پس از تربیت اقتصادی با توزیع اعتماد ساز به معیشت مردم کمک نمایند و از زیان رساندن به آنان اجتناب کنند.

۴. معرفت بخشی در مصرف

دین اسلام برای آن و مصرف کنندگان، قانون و مقررات خاص خود را دارد. رعایت نکردن دستورات اسلام در چگونگی مصرف، آدمیان را گرفتار حرام و عقاب الهی می‌کند. از این رو بر پایه‌ای ادله‌ی قرآنی و روایی، والدین مکلف‌اند فرزندان را از گرفتار شدن به عذاب الهی، صیانت کنند که در بخش مصرف، تربیت اقتصادی فرزندان، اسراف و تلف نکردن نعمت‌های خداوند و مشارکت در تولید و توزیع است.

۴-۱. ادله‌ی قرآنی

۱. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (انعام: ۱۴۱) «و اوست کسی که باغهایی با داربست و بدون داربست، و درخت خرما، و کشتزار با میوه‌های گوناگون آن، و زیتون، و انار، شبیه به یکدیگر

و غیر شبیه پدید آورد. از میوه های آن - چون ثمر داد - بخورید، و حق [بینوایان از] آن را روز بهره برداری از آن بدهید، و [لی] زیاده روی نکنید که او اسرافکاران را دوست ندارد.»

دلالت آیه

این آیه دانش و معرفت مهم درباره ویژگی نظام اقتصادی اسلام، در بخش مصرف را بیان می کند. "وَلَا تُسْرِفُوا" نص صریح در بیان یکی از ویژگی های مصرف در اقتصاد اسلامی است، که بایستی مردم در این نظام اقتصادی، قناعت ورز باشند و فرزندان خود را بدور از اسراف تربیت کنند. از این رو دانش و معرفت که در بخش مصرف برای تربیت اقتصادی فرزندان با وظایف والدین لازم است، این آیه در اختیار می گذارد و بازگشت به اقتصاد قناعت ورز را هم الزام می کند تربیت اقتصادی بر پایه دستور این آیه، فضیلت محور است. طمع، حرص، بخل و غیره در اقتصاد اسلامی راه ندارد. جمله «وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ» حرص و طمع را با پرداخت حقوق مستمندان از انسان دور می کند که از آموزه های دیگر دین نیز این مساله قابل استخراج است. مصرف به معنای قرآنی آن را آیه مورد بحث معرفت بخشی می کند و آدمیان را با فعل امر به آن الزام می کند. حکم شرعی مصرف به قدر لازم، مجاز و مشروع است. چون نیازهای حیاتی را تامین می کند؛ ولی اسراف کردن حرام است، آیه مورد بحث معارف از درست مصرف کردن را به آگاهی مکلفان می رساند که والدین وظیفه مندند فرزندان را از معارف این آیه مطلع نمایند. معارفی را که این آیه می آموزد در باره وظیفه همه ی مردم به خصوص والدین است که برای عملیاتی شدن فرمان آیه در اسراف نکردن، همه ی والدین فرزندان خود را بر مبنای دانش و معرفت اعلام شده توسط این آیه تربیت کنند و در عرصه ای اقتصاد، قناعت محور زندگی کنند. می توان با تربیت اقتصادی فرزندان به نگرش قرآن به اقتصاد پاسخ مثبت داده و در فضای زندگی کرد که از امنیت و سلامت برخوردار بوده و در حد توان به رونق بخشی ارزش های اقتصادی به معنای قرآنی آن کوشید و افزون بر عمل به نظام اقتصاد اسلامی، خود را در برابر تقاضاهای کاذب و تبلیغات شرکت های تولیدی حفظ نمود و این وظیفه معرفت بخشی از آیه مورد بحث به خوبی استخراج می گردد.

قرآن کریم برای معرفت بخشی درباره اسراف تنها به یک آیه اکتفا نکرده و در آیات گوناگون

و مناسبت‌های مختلف دستور می‌دهد که هرگز از اسراف کاران پیروی نکنید: «و لا تُطیعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ» (شعرا: ۱۵۱) اسراف و تبذیر، به دلیل حرام بودن افزون بر زیان به نظام معیشتی مردم؛ سبب سقوط معنوی و دور شدن آدمیان از مقام قرب الهی نیز می‌گردد. محرومیت اسراف کاران و تبذیر کنندگان از دوستی و هدایت خاص خداوند و گمراهی و هم‌سانی با شیاطین، از پیامدهایی است که قرآن کریم به آن اشاره می‌کند. (اسراء: ۲۷)

برخی از آیات قرآن کریم افزون بر اسراف نکردن، جواز مصرف را «طیب» بودن و معیار حرمت و ممنوعیت را ناپاک بودن قرار داده است. که همه‌ی این معارف در باب مصرف باید در تربیت اقتصادی فرزندان معرفت‌بخشی شود.

۲. «قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجَسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (انعام: ۱۴۵) بگو: در میان آنچه بر من وحی شده است چیزی را که خوردن آن حرام باشد نمی‌یابم، جز مردار یا خون ریخته یا گوشت خوک که پلید است یا حیوانی که در کشتش مرتکب نافرمانی شوند و جز با گفتن نام الله ذبحش کنند. اگر کسی ناچار به خوردن گردد هر گاه بی‌میلی جوید و از حد نگذراند بداند که خدا آمرزنده و مهربان است.»

دلالت آیه

این آیه دلالت می‌کند که در بخش مصرف، همه‌ی مسلمانان، باید پاک و پاکیزه یا حلال بودن کالای مصرفی را بدانند و پس از اطمینان از این که کالای مصرفی در دین، حرام اعلام نشده است، آن وقت نوبت به آگاهی یافتن و معرفت‌بخشی و پایبندی به شرط دوم، یعنی اسراف نکردن می‌رسد. در هر سه بخش از اقتصاد، برای تربیت اقتصادی فرزندان، والدین وظیفه دارند این شرایط را اطلاع‌رسانی و معرفت‌بخشی کنند تا فرزندان گرفتار حرام خوری نشده و به آتش جهنم و عقوبت الهی گرفتار نگردند.

افزون بر آنچه بیان شد معرفت‌بخشی برای درست مصرف کردن در تربیت اقتصادی با انجام فرمان الهی همراه می‌گردد که در این نگرش افزایش معرفت مصرف‌کننده، سبب تسهیل

تربیت اقتصادی وی می‌گردد. افراد که به درست مصرف کردن پایبندند برای جامعه سودمند بوده چون تنها در اندیشه تأمین نیازهای خود و بستگان خود نبوده؛ بلکه در حد توان به رفع نیازهای محرومان و افراد کم‌برخوردار جامعه نیز می‌اندیشند. از سوی دیگر، با معرفت‌بخشی درست از دستورات دین، حرص، طمع و بخل با تربیت اقتصادی کنترل می‌گردد و فرزندان تربیت شده به سهولت مازاد نیاز خود را در راه فقر زدایی و کارآفرینی به کار می‌گیرند و با معرفت‌بخشی در باره مصرف درست دانش و عملکردها بهبود می‌یابد، صفات پایدار ایتار و فداکاری و دیگر کمالات انسانی در فرزندان و تربیت شده‌گان پرورش می‌یابد. عملیاتی شدن همه‌ی معارف دین در باره تولید، توزیع و مصرف درست که بیان شد بستگی به انجام وظایف تربیتی والدین دارد.

۲-۴. ادله‌ی روایی

روایات که از مصرف درست کالا و خدمات در اسلام اطلاع‌رسانی می‌کنند، برای اهداف خاص، این معارف را در اختیار آدمیان می‌گذارند، و این معارف مجموعه‌ای از روایات را تشکیل می‌دهد که در آن معصومان علیهم‌السلام در تلاش بوده‌اند تا مساله درست مصرف کردن را در جامعه و در میان مسلمانان نهادینه کنند و آن را به فرهنگ مردم تبدیل نمایند. چون مهم است که مردم تنها مصرف‌کننده کالا و خدمات نباشند و در نگرش اسلام ضروری است همراه با مصرف کردن درست (اسراف نکردن) در چرخه اقتصاد و تولید هم نقش داشته باشند. از این رو مصرف‌کننده؛ باید تولیدکننده یا توزیع‌کننده هم باشند. با معرفت‌بخشی که دین انجام می‌دهد، آشکارا نشان می‌دهد که مصرف‌کننده‌ای که تولیدکننده نباشد از منظر دین و پیشوایان معصوم نامطلوب و منفوراند

۱. «عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مَرْوَةَ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عُبَيْدٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عُبَيْدُ إِنَّ السَّرْفَ يورِثُ الْفَقْرَ وَإِنَّ الْقَصْدَ يورِثُ الْغِنَى.» (کلینی، ۱۳۸۸، ۴: ۵۳) «عبید گوید: امام صادق علیه‌السلام فرمود: ای عبید! همانا اسراف، فقر و ناداری و میانه‌روی، توانگری می‌آورد.»

سند حدیث: محمد بن یعقوب الكلینی (امامی و ثقه) عدة من أصحابنا عن أحمد بن محمد (بن خالد البرقی، امامی و ثقه) عن مروك بن عبيد (امامی و ثقه، كشي، ۱۴۰۴ق: ۵۶۳)... همه سلسله راویان امامی و ثقه اند و این حدیث صحیح است.

دلالت حدیث

این حدیث هم مانند احادیث پیشین بخش دیگری از معارف دین درباره درست مصرف کردن را معرفت بخشی می کند. قناعت ورزی را سبب توانگری و اسراف را باعث فقر و فلاکت اعلام می کند. هدف شارع از معرفت بخشی در باره درست مصرف کردن، فرهنگ سازی این نگرش است که مردم در جامعه اسلامی نباید اسراف کننده باشند. چون مردمان اسراف کننده، روی سعادت را نخواهند دید. فرزندان در فرایند تربیت اقتصادی نیازمند دانستن اینگونه معارف در باره درست مصرف کردن هستند. از این رو والدین در تربیت اقتصادی در بخش مصرف این ویژگی ها در باره درست مصرف کردن را به فرزندان اطلاع رسانی کنند تا آنان با دانش و آگاهی از چگونگی مصرف در نگرش اسلام، قناعت را فضل بدانند و با بهینه مصرف کردن، سرمایه را برای کار و کارآفرینی به کارگیرند. این حدیث تکلیف دیگری را هم تعیین می کند و آن این که افزون بر مکلفان فرزندان مسلمان نیز از این معارف آگاه شوند و خود را با درست مصرف کردن برای نقش آفرینی در اقتصاد مولد آماده کنند. والدین وظیفه شرعی دارند که فرزندان خود را با معرفت بخشی از دیدگاه دین به اقتصاد و خرج و مصارف آگاه کنند و به گونه ای بپروراند تا فرزندان در فرایند تربیت اقتصادی با علم و آگاهی از نگرش دین سرمایه ای که با رنج بدست آورده را تلف نکنند. با معرفت بخشی در تربیت اقتصادی فرزندان توانمند می گردند از سرمایه های خود به درستی استفاده نمایند.

نتیجه

یافته های این نگارش نشان می دهد که معرفت بخشی نقش مهم در تربیت به خصوص تربیت اقتصادی دارد. برای این که تربیت بر پایه باورها و شناخت ها سامان می یابد. بدون معرفت درست اقتصادی، تربیت اقتصادی نیز امکان پذیر نخواهد بود. چون تربیت بدون پشتوانه

علمی و معرفتی، سست و بی بنیاد است. این گونه تربیت صفات مثبت، توانمندی و قدرت به انسان نمی دهد. چون دانش اقتصاد و شناخت از رویدادهای اقتصادی است که با تمرین به صورت صفات پدیدار ظاهر می گردد و پس از آن که شناخت ها به صورت ملکه و صفات پایدار درآمد و با مهارت های اقتصادی همراه شد تربیت اقتصادی محقق می گردد.

در فرایند این تحقیق وظایف تکلیفی معرفت بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان را آیات و روایات و سیره عقلا به خوبی اثبات نمود. ادله ی فقهی که بیان شد بیشتر بر معرفت بخشی در تولید، توزیع و درست مصرف کردن دلالت نمود. ادله ی روایی استناد شده در این باره از نگاه سندی صحیح، حسن، موثق و ضعیف بودند که ملاک کشف حکم احادیث صحیح است و ادله به کمک یکدیگر جایگاه معرفت بخشی والدین در تربیت اقتصادی فرزندان از تولید گرفته تا توزیع کالا و خدمات و درست مصرف کردن را نشان می دهد. که والدین باید زمینه آموختن دانش اقتصاد و شناخت درست از تحولات اقتصادی و سپردن مسئولیت های اقتصادی را برای فرزندان فراهم آورند، تا با پیگیری مستمر صفات که بر پایه آن به ظهور می رسد واقعی و کارساز باشد، این صفات پایدار پس از آموختن علم و معرفت و تبحر در شناخت مسایل اقتصادی حاصل می شود.

یافته های این پژوهش نشان می دهد که در معرفت بخشی، تفاوت نمی کند که معرفت اقتصادی توسط خود والدین به فرزندان داده شود و یا والدین زمینه کسب معرفت اقتصادی را برای فرزندان فراهم سازند تا آنان بتوانند از مراکز مخصوص آن را فرا گیرند و سپس توسط والدین نهادینه گردد.

در اسلام یادگرفتن دانش و معرفت بر مسلمانان فرض شده است؛ آن وقت گسترش آن به همه ی دانش و معرفت ها و کارهای مورد نیاز جامعه امکان پذیر است. معرفت اقتصادی در روزگار ما چنان اهمیت یافته که مشاغل نوین به مدد معرفت بخشی، شتابان جای مشاغل قدیمی و ناکارآمد را گرفته و آنها را از چرخه ای کسب و کار خارج نموده است. این مساله هشداری است به مسئولان نظام اقتصادی و والدین که از معرفت بخشی فرزندان غفلت نورزند چون معرفت بخشی مزیت اقتصادی به ارمغان می آورد و هزینه ها را کاهش و بهره وری را بالا

می‌برد و از طرفی وظایف فقیهان را سنگین تر نموده تا با موضوع شناسی به استخراج احکام آن پردازند.

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که احکام وضعی کارهای اقتصادی که فرزندان به آن خواهند پرداخت حلال یا حرام بودن است که در مکاسب از آن سخن رفته است؛ ولی احکام تکلیفی والدین که فرزندان را برای کارهای اقتصادی تربیت می‌کنند و از جمله معرفت بخشی مباح است؛ ولی با توجه به شرایط و حکم ثانویه می‌تواند شامل وجوب، استحباب گردد. هرکدام از این احکام تکلیفی در روند تربیت اقتصادی بسته به نیازها و ضرورت‌های تربیتی فرزندان متغیر است.

یافته‌های این نگارش می‌رساند که با معرفت بخشی، فرزندان در عملکرد اقتصادی گرفتار حرام نمی‌گردد. از این رو بر والدین معرفت بخشی درست اقتصادی در تولید، توزیع و مصرف از باب ضرورت و حکم ثانویه واجب می‌گردد. چون همه‌ی والدین دوست دارند که فرزندان‌شان در کارهای اقتصادی عالمانه اقدام کنند. با تربیت اقتصادی فرزندان در مکان شایسته قرار گیرند.

از دست آوردهای این نگارش است که همه‌ی مسلمانان به خصوص والدین وظیفه دارند تا در راستای احیا و ترویج نگرش اسلام به اقتصاد تلاش نمایند و به فرزندان خود معارف اقتصاد اسلامی را بیاموزند و آنان را با معرفت بخشی اقتصادی در دایره نظام اقتصادی اسلام تربیت کنند تا فرزندان در کارکردهای اقتصادی شاخصه‌های اصلی اقتصاد اسلامی را مبنا قرار دهند. بر مبنای معارف دین والدین معرفت بخشی کنند تا تولید کالا و خدمات مطابق نگرش اسلام صورت گیرد، مانند حلال بودن کالا و خدمات، نافع بودن تولیدات و زیان نرساندن به طبیعت.

در توزیع نیز معارف دین توسط والدین معرفت بخشی شود تا فرزندان بر اساس این معارف کالا و خدمات را به درستی توزیع کنند؛ پرورش فرزندان امین، عادل، منصف، و رعایت کننده حقوق مصرف کننده برای جامعه سودمند است.

معرفت بخشی از دیدگاه قرآن و حدیث در درست مصرف کردن برای تربیت اقتصادی از اهمیت ویژه برخوردار است. در مصرف نیز معارف دین باید همواره ملاک باشد مانند حلال

بودن، اسراف نکردن و تنها مصرف‌کننده نبودن، چون در نگرش دین هر مصرف‌کننده‌ای باید در تولید یا توزیع نقش ایفا کنند و فرزندان بیاموزند که مخارج خود را بر دوش دیگران انداختن نکوهش شده است. اگر با معرفت‌بخشی تنها معارف همین حدیث فرهنگ‌سازی شود بخشی اعظم اهداف تربیت اقتصادی حاصل شده است.

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، قم، دارالقرآن الکریم، ۱۳۷۳ ش.
- نهج البلاغه، شرح صبحی صالح، قم، دارالهجره، ۱۴۱۲ ق.
- ابن شعبه حرانی، تحف العقول، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، دوم، ۱۴۰۴ ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار الفکر للطباعة، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴ ق.
- ارسطو، سیاست، ترجمه حمید عنایت، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۵۸ ش.
- ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، بیروت، دار إحياء التراث العربی، اول، ۱۴۲۱ ق.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین، المکاسب، قم، مجمع الفکر الاسلامی، اول، ۱۴۱۹ ق.
- توانایی فرد، حسن، فرهنگ تشریحی اقتصاد، تهران، شرکت نشر و اطلاع رسانی جهان رایانه امین، ۱۳۸۵ ش.
- جوادی آملی، عبدالله، معرفت شناسی در قرآن، تهران، اسراء، سوم، ۱۳۸۴ ش.
- حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل البيت، اول، ۱۴۰۹ ق.
- حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر، خلاصة الاقوال، تحقیق، مؤسسه نشر الفقه، قم، مؤسسه نشر الفقه، اول، ۱۴۱۷ ق.
- خلیلی، نصرالله، اصول علم اقتصاد، قم، موسسه انتشارات آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۳.
- راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان، بیروت، دارالعلم، ۱۴۱۲ ق.
- رجایی، سید کاظم، معجم موضوعی آیات اقتصادی، قم، موسسه آموزشی امام خمینی، ۱۳۸۶.
- صدوق، محمد بن علی، معانی الاخبار، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۳۸.
- _____، من لا یحضره الفقیه، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، دوم، ۱۴۰۴ ق.
- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، پنجم، ۱۴۱۷ ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۸ ق.
- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، محقق، حسینی اشکوری، تهران، مرتضوی، سوم، ۱۳۷۵.
- طوسی، محمد بن حسن، اختیار معرفة الرجال (رجال کشی)، تحقیق، مهدی رجائی، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۴ ق.

- _____، الاقتصاد فيما يتعلق بالاعتقاد، بيروت، دار الأضواء، ۱۴۰۶ق،
- _____، الرجال، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، اول، ۱۴۱۵ق.
- _____، الفهرست، تحقیق، جواد القیومی، قم، نشر الفقاهة، اول، ۱۴۱۷ق.
- عاملی، حسن بن زین الدین، معالم الدین و ملاذ المجتهدین، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۵.
- فتح الله، احمد، معجم الفاظ الفقه الجعفری، قم، فقه ائمه اطهار، دوم، ۱۴۳۶ق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم، دارالهجره، دوم، ۱۴۰۹ق.
- قاضی، عبدالعزیز بن البراج، المذهب، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۶ق.
- قطب الدین راوندی، سعید بن هبة الله، الخرائج و الجرائح، قم، موسسه الامام المهدي، ۱۴۰۹ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح، غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، سوم، ۱۳۸۸ق.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، بیروت، موسسه الوفا، ۱۴۰۳ق.
- مداح، مجید، بیکاری و بزهکاری در ایران: تحلیل نظری و تجربی، فصلنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ۱۳۹۰، شماره ۲۸۶.
- مریدی، سیاوش و نوروزی، علیرضا، نویسنده همکار، فرهنگ اقتصادی، تهران، موسسه کتاب پیشبرد، ۱۳۷۳.
- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم، صدرا، ۱۴۱۹ق.
- مفید، الامالی، تحقیق: حسین الأستاذ ولی، علی أكبر الغفاری، بیروت، دار المفید، ۱۴۱۴ق
- نجاشی، احمد بن علی، رجال النجاشی، تحقیق، شبیری زنجانی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۶ق.

